

БКП И МАКЕДОНСКИЯТ ВЪПРОС СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА. РАЗПАДАНЕ НА БЕЖАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Александър Гребенаров

THE BULGARIAN COMMUNIST PARTY AND THE MACEDONIAN QUESTION AFTER WORLD WAR II. THE DISSOLUTION OF THE REFUGEE ORGANIZATIONS

Alexander Grebenarov

Abstract

The paper deals with a morbid topic of the history connected with the betrayal of the Bulgarian Communist Party regarding the Macedonian Bulgarians. After the autumn of 1944, in its capacity of ruling party, it obeys the pressure of Kremlin for rapprochement and establishment of federation with Yugoslavia. The Bulgarian Communist Party adopts without reservations Macedonian state ideology, propagandizing the doctrines for „Macedonian” nation, language and culture. The governing party applies various violent methods for estrangement of the Macedonian Bulgarians by violating their dignity, honour and liberty. This „unique” politics on the Balkans aiming at changing the truth about the nationality of the Bulgarian population in Macedonia, its traditions and ideals, remains unchanged until the beginning of the 60s of the 20th c.

Key words: *Bulgarian Workers’ Party (communists), Bulgarian-Yugoslavian Federation, Union of the Macedonian Brotherhoods and Friendship Societies, Ilinden Organization, Macedonian Scientific Institute*

След държавно-политическите промени в България новите управляващи се подчиняват на натиска от Москва и Белград за изграждане на българо-югославска федерация и предаване на Пиринска Македония към НР Македония. За осъществяване на проекта започва

„разяснителна кампания” с агресивно насаждане на македонистична идеология. В сферите на културата, науката и образованието се осъществяват различни инициативи – изземване и унищожаване на книги с „македонска” тематика, създадени преди 1944 г.; заличаване на страници в учебниците по българска история, отнасящи се за националноосвободителното движение на македонските българи; прилагане на репресивни мерки към известни дейци, родом от Македония или с публикации на македонска тематика. Заради „фашистка дейност” известни преподаватели, учени и културни дейци, мнозина с македонско потекло, са освободени от работа, други са заплашвани с арест или са интернирани, трети са ликвидирани „без съд и присъда”.

Предаването на Пиринска Македония към НР Македония и създаването на българо-югославска федерация неочаквано се натъква на външнополитическа преграда, поставена от Англия и САЩ. Съображенията на основния инициатор на акцията **Форин Офис не са заради някогашните безбройни признания на английската дипломация за българския характер на областта, а са от прагматично естество. Лондон защитава най-вече своите интереси срещу стремежа на Кремъл на Балканите да засили влиянието на Балканите, създавайки свой мощен сателит за сметка на Гърция, респективно на Англия. Текстът от шифрована дипломатическа телеграма, изпратена на 27 декември 1944 г. от Лондон до английските посолства в Москва и Вашингтон, е показателен за стремежите на английската политика през този период:** „... Правителството на Негово величество би поздравило създаването на една федерация между всички балкански държави – както съюзнически, така и противникови, включително и Турция. То обаче не би могло да одобри един особен съюз или федерация между Югославия и България, което не само би попречило за провъзгласяването на федерация между всички балкански държави, но би изолирало Гърция, като по такъв начин застраши нейната позиция на балканска държава... По отношение на Македония правителството на Негово величество се подготвя да настоява за създаването на македонска държава като федерална единица в бъдещата федеративна Югославия. То обаче трябва упорито да настоява тази държава (или

югославското федеративно правителство, което говори от нейно име) да не анексира, нито да претендира за каквито и да е било територии, които принадлежат на България или на Гърция въз основа на [аргумента], че тези територии са „Македония“¹.

Последвалят дипломатически натиск от Англия и САЩ оказва необходимото въздействие върху Кремъл и той отлага ускореното присъединяване, което в някои от вариантите на проекта е планирано да се извърши до 31 декември 1944 г. Осуетеният опит не отказва Сталин от замисъла за създаване на южнославянска федерация. Той се съобразява с исканията на съюзниците и в началото на следващата година определя етапите, предхождащи по-безболезнено „отвътре и отвън“ нейното учредяване: 1) възстановяване на дипломатически отношения; 2) сключване на договор за сътрудничество и взаимопомощ и 3) федериране².

Важен фактор, който оказва сериозно влияние върху развитието на македонския въпрос преди и след 9 септември 1944 г., са бежанските организации на македонските българи, имащи свои традиции и място в македонското легално освободително движение. Става дума за Съюза на македонските братства и дружества, Илинденската организация и Македонския научен институт (МНИ). Държавно-политическите промени през септември 1944 г. оказват значимо влияние върху техните прояви. За да прокарат „спуснатата“ външнополитическа директива за присъединяване на Пиринска Македония и изграждане на федерация с Югославия, новите управляващи са могли да ликвидират македонските формации още в първите дни след 9 септември 1944 г. без да срещнат сериозна съпротива. БРП(к) обаче предпочита да запази структурите им, защото разполага сред редиците им с кадри, на които разчита да поведат бежанците в желана посока.

Още в първите дни след „революцията“ по инициатива на управляващите се разпространява Апел, подписан от 29 известни македоно-одрински дейци, стоящи в левия спектър на „политическата дъга“. Между тях са имената на Павел Шатов, Михаил Герджиков, Христо Калайджиев, Петър Шанданов, Пецо Трайков, Александър Мартулков, Христо Далкалъчев, Георги Саракинов,

Георги Деспотов, Ангел Динев и др. Чрез публичното обръщение те изразяват подкрепата си за правителството на Отечествения фронт, адмирират създаването на НР Македония и отправят послание към бежанците – да изчистят организациите „от досегашните им фашистки ръководства”³. И мерките не закъсняват.

Управляващите налагат македонистка линия в бежанските организации, но с различен подход. Под ударите на новата власт, вероятно поради многочисленост на принадлежащите към него формации и членска маса, първи попада Съюзът на македонските братства и дружества. На 17–18 септември 1944 г. във Военния столичен клуб се провежда конференция по инициатива на комунистически дейци с македонско потекло – Христо Калайджиев, Стефан Аврамов, А. Динев. На нея дейците обявяват разформироването на Съюза и приемат организацията да се ръководи от Временен инициативен комитет (ВИК) с председател Георги Саракинов и подпредседател – Хр. Калайджиев. Новият ръководен орган е утвърден от Министерството на вътрешните работи на 21 септември с.г., след което започва да се разпорежда с имуществото и архива на братствената организация със седалище – Македонския дом⁴. За да отстрани възможните затруднения с легитимността на Инициативния комитет, МВР предприема и друга стъпка. На 29 септември извиква „за справка” последния председател на братствената организация ген. о.з. Коста Николов и той изчезва „безследно”⁵.

Независимо от промакедонистичната пропаганда на Временния инициативен комитет, Белград решава да поеме сам контрола над македонските бежански организации и имуществото им. Непосредствено след избора на ВИК инициира създаване на друго ръководно тяло, наречено Временно представителство на НР Македония в България, известно и като Временно македонско представителство (ВМП). За негови ръководители са определени двама дейци от бившия Македонски литературен кръжок – Г. Деспотов (председател) и Георги Абаджиев (секретар). Цялостната му дейност на практика се ръководи от Киро Мильовски – представител на Главния щаб на Народноосвободителната войска в София. Създаденото „чуждоземно” тяло в София получава указания от Белград да контролира дейността на Временния инициативен комитет и останалите бежански

организации; да набира сред македонските преселници доброволци за народноосвободителния фронт; да прави постъпки за издаване на вестник „Илинден“, който да подготвя „съзнанието на македонците за връщане в родината“ и да води „борба с великобългарската шовинистична идея“; да организира радиопредавания „с македонски часове“, в които да възхвалява идеята за присъединяване на Пиринския край към НР Македония; да критикува при необходимост българското правителство и др.⁶

Опитите за надмощие в ръководенето на македонската емиграция изострят отношенията между дейците на ВМП и ВИК. Разговори на различни партийни нива, заплахи, шантаж и търсене на покровителство от държавници и политици съпътстват дейността на най-влиятелната бежанска организация в навечерието на нейния първи конгрес след войната, състоял се на 4–5 февруари 1945 г. в Македонския дом. На форума присъстват делегати от ограничен брой братства. Пристигат официални гости от Вардарска Македония. Получени са поздравления от провинцията⁷, от различни организации и висши държавно-партийни дейци. Конгресът е проведен по настояване на Скопие, но се наблюдава и от управляващите в страната, които следят настроеността сред бежанците.

Независимо от ширещата се пропаганда и ентузиазма на делегатите за признаване на „македонска“ нация и език, конгресът не се превръща в значим авторитетен форум. По-голяма част от емиграцията не подкрепя прокламираните антибългарски тези и остава безучастна към събитието. Поради основателен страх от репресии, мнозинството от братствата не изпращат свои представители и затова присъстващите делегати са предимно комунистически дейци или безпартийни лица с леви убеждения, подкрепящи правителството. Конгресът избира Национален комитет (НК) на македонските емигрантски организации в България. Съставът му е предварително оформен след споразумение с ВМП. Затова в него попадат проюгославски настроени дейци – Петър Шанданов, Г. Деспотов, Г. Абаджиев, А. Динев. Към тях се числи и новоизбраният председател на НК Петър Хаджиделев. След няколко поредни конфликта, той си подава оставката, а овакантеният пост се заема от зам.-председателя Хр. Калайджиев⁸.

Новата власт действа силово и срещу Македонския научен институт. Управлението и имуществото му възбуждат сериозни апетити и съперничество между двете ръководни тела на емиграцията – ВМП и ВИК. След серия акции и удари „под кръста” за надмощие най-вече за придобиване на „сградата-цитадела” (Македонския дом на ул. „Пиротска” № 5), управляващите решават да вземат под свой контрол делата на Института. На 17 януари 1945 г. старият Управителен съвет на МНИ е служебно подменен. Със заповед на министъра на вътрешните работи Антон Югов е утвърден нов състав⁹. Парадоксален е фактът, че мнозинството участници в новосъздадения Управителен съвет са лица, които дори не са институтски членове! В състава на Института се приемат редица дейци с леви убеждения, а други са изключени по „политическа целесъобразност”.

Първото общо събрание на МНИ след държавно-политическите промени се провежда на 26 ноември 1945 г., въпреки отсъствието на мнозина членове¹⁰. Форумът утвърждава възприетата македонистична линия. За да предпазят ръководството от „ненужен” диспут относно наложената нова идеология, управляващите задържат под временен арест бившия председател на МНИ Никола Стоянов¹¹. Форумът избира нов Управителен съвет начело с близкия до властта Георги Кулишев. Вотът протича безпроблемно, защото множество авторитетни дейци са изключени за сметка на по-неизвестни лица, които гласуват съобразно „повелята на Партията”¹². Събранието провъзгласява за почетни членове Тодор Павлов, Димитър Влахов, П. Шатев и А. Югов. В новото ръководно тяло основна роля (както и в НК на македонските братства) има зам.-председателят Хр. Калайджиев, защото няколко седмици след избора Кулишев заема висши държавни постове.

В периода след 9 септември 1944 г. не е пощадена от намеса на управляващите и Илинденската организация, независимо от високата средна възраст на нейните членове – бивши участници в македоно-одринското движение отпреди три и повече десетилетия. За нейн председател е назначен Стефан Аврамов. Той подготвя конференция на 21 юли 1945 г. в София. На нея получава легитимация като председател и е избрано ново ръководно тяло. И този избор е съгласуван с управляващите среди, които спускат на организацията

директиви по македонския въпрос. Като цяло дейността ѝ остава в сянка в сравнение с другите две македонски формации – МНИ и НК на македонските братства, заради спецификата на уставните цели и затихващите ѝ функции, поради невъзможност за обновяване и включване на нови членове¹³.

Така близо година след държавно-политическата промяна в страната е извършена основна подмяна в ръководството на македонските бежански организации и по-важното – подменени са организационните приоритети. Новите водачи на емиграцията подкрепят напълно водената от БРП(к) и правителството политика на приятелство и братство с народите от СССР, както и идеята за изграждане на българо-югославска федерация. В някои случаи дори сами стават инициатори на отродителна кампания, адмирирайки развитието на Федерална народна република Югославия (ФНРЮ) и особено на НР Македония, чиито постижения в политическия, стопанския и културния живот са рекламирани в печата.

Показателно за духа на времето е писмото на намиращия се по това време в затвора проф. Георги П. Генов от 25 октомври 1945 г., адресирано до дееца на ВМРО Коста Ризов: „И аз и Вие до голяма степен сме жертва на нашата голяма любов към целокупното българско отечество и главно към Македония. Никога не съм допускал, че нейният български характер може да бъде отречен от българи, дори като момент на най-голям опортюнизъм. Особено като се знаем, че в ретроспективния поглед на миналото, тя е признавана за българска от толкова много знатни учени чужденци. За капризи или моментни увлечения ние не можем да променим нашето основно гледище. Смятаме, че сме били прави и не се отказваме от него. Затова и по-леко ще понесем нашата тежка участ, както са я понасяли хиляди мъченици в името на правдата и истината”¹⁴.

Новопоявилият се печатен орган на МНИ – сп. „Македонска мисъл”, заменил „Македонски преглед” – списание с традиции и авторитет, както и в. „Македонско знаме” – орган на съюзната братствена организация, се включват активно в пропагандната мисия за възвала на НР Македония. Публикуваните материали са пропити с антибългарски настроения, подкрепят усилията на „македонския народ за затвърдяването на Федерална Македония в границите на

Федерална Югославия”, акламират идеята за единство и вечна дружба между отечественофронтовска България, титова Югославия и всички славянски народи, начело със Съветския съюз и пр.¹⁵ Част от публикуваните материали излизат на „македонски” език.

В противоположна плоскост са статиите и съобщенията, посветени на събитията в Гърция, която е в състояние на гражданска война. Те споделят негативните позиции на София спрямо Атина, заради извършения етнически натиск над българите (представени като „славوماкедонци”) в Егейска Македония. Известни дейци внушават на братствата и обществеността в страната, че проблемът с новата бежанска вълна, както и македонският въпрос в неговата цялост, може успешно да се реши чрез включване на Егейска и Пиринска Македония към НР Македония в рамките на ФНРЮ.

Новите ръководители на трите македонски организации изцяло подкрепят и вътрешнополитическите инициативи на БРП(к), свързани с намеренията ѝ да „задуши” проявите на опозицията и да наложи тоталитарен режим на управление. Активността им се засилва особено преди изборите за XXVI Народно събрание (18 ноември 1945), за VI Велико народно събрание (27 октомври 1946), за референдума относно формата на държавно управление (8 септември 1946). Бежанците са свиквани на предизборни сбирки, а в печатните им органи се поместват специални обръщения и статии, призоваващи преселниците да гласуват с бюлетините на отечественофронтовската коалиция. Водачите на преселническите формации подкрепят правителството и по време на преброяването през декември 1946 г., когато над 169 640 българи в страната насилствено сменят своята идентичност, за да се превърнат в „македонци”.

Наред с контрола над бежанските формации, управляващите непрекъснато следят и проявите на бившите дейци на ВМРО (разформирована през 1934 г.), изчаквайки повод за нанасяне на удар срещу тях. Той се появява в началото на юни 1946 г., след току-що проведените разговори в Москва между Сталин и държавните ръководители на София и Белград. На българските комунистически дейтели е наредено да работят за културна автономия на Пиринска Македония срещу обещание от страна на Белград и Москва да защитят позициите на страната на Парижката мирна конференция. И за да

докажат лоялността си към външнополитическите партньори, че вземат мерки срещу представители, изповядващи великобългарски чувства, се извършват репресии над известни дейци. На 8–10 юни 1946 г. в страната са заловени над 150 души по т.нар. македонска акция. Между тях са бивши членове и приближени на ЦК на ВМРО. Част от арестуваните изчезват „безследно“ без съд и присъда. Тяхната съдба е споделена от друга група дейци, предадени на югославските власти. Трети са изпратени затвори и лагери¹⁶.

Управляващите среди публично коригират позицията си по македонския въпрос на Десетия разширен пленум на ЦК на БРП(к), състоял се на 9–10 август 1946 г. Те решават, че населението в Пиринска Македония трябва да се подготви за присъединяване към НР Македония чрез по-плавен преход, наречен „културна автономия“. За нейното осъществяване се спускат директиви за популяризиране на „македонската“ литература, история, език и самосъзнание. Тези решения обаче не намират всеобщ отзвук сред бежанците в страната и населението в Пиринска Македония. Редица известни дейци също не споделят последните схващания на БРП(к) по македонския въпрос, което принуждава ръководството на МНИ да организира през ноември 1946 г. дискусия в Македонския дом в София на тема „Съществува ли македонска нация?“.

След основния доклад на Хр. Калайджиев, който защитава позициите на управляващите в София и Скопие, на 24 ноември 1946 г. Ангел Томов оборва несъстоятелната теория за „македонска“ нация. В почти двучасово изявление, което съдържа обстоен обзор на македонското освободително движение и позициите на балканските държави спрямо Македония, Томов се противопоставя на идейните схващания, развити от Калайджиев, Ангел Динев и акад. Т. Павлов. Шест дни след доклада на А. Томов и Никола Манолев прочита в МНИ сходно изложение, в което публично заключава, че „от приведените исторически данни и факти никъде в никоя епоха от основаването на българската държава до падането ѝ под турско владичество и подире до ново време у славянското население в Македония не виждаме проявление на македонско чувство и съзнание, достигащо до самоопределение в отделна от българската нация“. Идеята за „македонска нация“ съществувала в болните глави на известни сънародници

в Македония и в някои македонски и други среди тук в България¹⁷. В обсъждането се включва известният илинденец Христо Шалдев, който също защитава тази теза и пледира за създаване на независима държава, изградена на „федеративни начала от цялата територия на Македония, под покровителството на великите сили или на Обединените народи“¹⁸. На 11 януари 1947 г. още един популярен деец – Христо Ампов, участва в дискусията с доклад, който по-късно издава във вид на брошура със заглавие „Проблемът за македонската нация“. Ампов подкрепя становището на А. Томов и Н. Манолов за безспорния български характер на населението в Македония и отрича тезата, че „съществуването на отделна македонска нация е един безспорен факт“¹⁹.

През следващите месеци управляващите се поддават на натиска от Скопие и Белград и прекратяват обсъжданията. През март 1947 г. Политбюро на БРП(к) взема решение за ликвидиране на всички формации и структури на македонските бежанци в България²⁰. Бившият деец на македоно-одринското движение и последен библиотекар на Македонския институт А. Томов намира сили да изрази своята гражданска позиция срещу държавническата капитулантска политика. Той изпраща свое мнение до управляващите, с надежда да променят решението си за разформироване поне на Македонския научен институт. Томов се опитва да намери и съмишленици в тази посока. Уви! Никой не обръща сериозно внимание на отправените няколкомесечни предупреждения за опасността от насажданя македонизъм и масираните антибългарски внушения спрямо населението в Македония. Партийните ръководители не се вслушват в „силата на аргумента“, а предпочитат „аргумента на силата“. Така се достига и до последното Общо събрание на 2 юли 1947 г., разпуснало Македонския научен институт²¹.

Разформироването на бежанските македонски организации през 1947 г. е логичен завършек на близо тригодишната политика на българските управляващи среди. Вместо да бранят българщината в Македония, преселническите формации са заставени да величаят „македонската“ култура, нация и език, а също и „културната“ автономия на Пиринския край. Скъсването на съветско-югославските отношения през 1948 г. оказва влияние и в София. То охлажда ентузиазма

на управляващите за териториални отстъпки, свързани с предаването на Пиринския край към НР Македония, и за изграждане на българо-югославска федерация. Пред XVI пленум на ЦК на БРП(к), проведен на 12 юли 1948 г., първият български държавен ръководител Георги Димитров на всеослушание констатира погрешния курс на страната по македонския въпрос. Според него, заради собствени „недоглеждания“ спрямо националистическата политика на югославските и македонските ръководители, се създадо недопустимо положение Пиринският край да бъде „фактически ръководен от Скопие“ и да се превърне в „държава в държава“²².

В резултат на отродителната кампания на Комунистическа партия след есента на 1944 г. настъпват трудни изпитания за физическото оцеляване и на жителите в НР Македония, получили забрана да се изявяват като българи. Санкциите са различни по тежест. Често се достига и до смъртни наказания. Сведенията показват, че разстреляните и репресираните македонски българи, които минават през лагери и затвори през тоталитарния период в новата държава, са десетки хиляди души. Конкретните сведения са „смушаващи“ и малко познати в Европа и дори в България. Интересни съждения по този повод могат да се открият в епилога на книгата „Балканските държави и македонският въпрос“, написана от известния полски изследовател проф. Антони Гиза. В тази заключителна част от изложението полският учен обобщава многогодишните си наблюдения за цяла Македония, правейки една своеобразна дисекция на епохата от 1944 до зората на новия XXI в. В пасажите, посветени на Вардарска Македония, А. Гиза синтезирано споделя мисли, които имат вид на една тъжна, но исторически вярна констатация: „...Веднага след създаване на НР Македония там започват небивали репресии срещу всичко българско и срещу всички лица с българско национално самосъзнание. Те са натиквани в затвори и концентрационни лагери и са избивани без съд и присъда. Чак до началото на 90-те години там действа т.нар. Закон за македонската национална чест, предвиждащ затвор за всеки, който се осмелява да се чувства българин. В продължение на десетилетия в Р Македония се развива антибългарска пропаганда, а внасянето и притежаването на българска литература или преса е третирано като престъпление. Усилено се налага изкуст-

веният „македонски” език. Десетки псевдоучени са впрегнати да съчиняват „отделна история на македонския народ” още от времето на ... Александър Македонски!”²³.

Не е по-радостна ситуацията и за македонските българи в Гърция. Обезбългаряването на Егейска Македония, започнало след злощастната за България 1913 г., продължава и в годините след Втората световна война, когато предвоенното статукво в Македония е възстановено. Мнозина егейски българи получават тежки присъди, вкл. и смъртни наказания, обвинени като участници в български пропагандни организации. Вследствие на Гражданската война в Гърция (1946–1949) около 22 000 души идват в България, за да спасят българското си име. По външнополитически внушения управляващите в София не удовлетворяват желанието на повечето егейци да заживеят „под една стряха” със сънародниците си и насилствено репатрират над 17 000 души към НР Македония. Тя обаче на свой ред не ги „припознава” като родина-майка и заедно с други бежанци от Егейска Македония им „показва вратата” към различни държави от Централна Европа до Азия. След множество страдания и унижения отделни семейства на македонски българи успяват да се завърнат отново в България. Тежък изселнически маршрут от Гърция имат и 17 529 деца на възраст от 2 до 14 години. Значителна част от тях са потомци на македонски българи. За да бъдат спасени от ужасите на Гражданската война, през 1948 г. те са изведени от Демократичната армия на Гърция към Албания, Югославия и България, а по-късно са евакуирани към Унгария, Полша, ГДР, Чехословакия, Румъния. В България остават 670 деца²⁴.

Ограничителните мерки срещу проявите на българщина в Гърция продължават няколко десетилетия след Втората световна война. В Егейска Македония те се отнасят за всеки, който желае да носи българско име, да говори на майчин български език, да съхранява и разпространява духовната и материална култура на своите български предци²⁵.

Независимо от изявленията на управляващите в България през 1948 г., за истински поврат по отношение на македонския въпрос е необходимо още време. По-решително държавно-партийно преосмисляне на проблемите с Македония се забелязва на Мартенския

пленум на ЦК на БКП през 1963 г., ознаменуващ паметно събитие – излизане от многогодишната идеологическа хипноза за „македонска нация”. И след неговото провеждане обаче ще минат още години, докато управляващите се окуражат, за да снемат политическото ембарго за издаване на извори и изследователски трудове за Македония и нейното преобладаващо българско население – без страх от наказания и репресии за автори, издатели... и читатели!

БЕЛЕЖКИ

¹ България – непризнатият противник на Третия райх. Съст. В. Тошкова и др. С., 1995, с. 195–196.

² **Калинова, Е.** Балканската политика на България – предизвикателствата от запад на юг (1949–1989). – В: Изследвания по история на социализма в България 1944–1989. Т. 2. С., 2010, с. 716–717. Вж. там и цитираните източници.

³ БКП, Коминтернът и македонският въпрос (1917–1946). Т. 2. С., 1999, с. 1120–1122.

⁴ **Мичев, Д.** Усилията на Югославската комунистическа партия да овладее македонските бежански организации в България (9 септември 1944 г. – юни 1946 г.). – Македонски преглед, 1991, кн. 1, с. 33–34.

⁵ **Николов, К.** Клетвопрестъпниците. С., 2002, с. 5.

⁶ **Даскалов, Г.** Българо-югославски политически отношения 1944–1945. С., 1989, с. 144–145; Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944–1952 г.). Архивите говорят. Т. 31. С., 2004, с. 24–25; България – непризнатият противник..., с. 136.

⁷ В градовете с компактна македонска емиграция са изпратени приближени на властта македонски дейци, които съвместно с активисти от отечественофронтовски комитети организират събрания, разяснявайки новата линия по македонския въпрос. (**Трайков, П.** Национализмът на скопските ръководители. С., 1949, с. 55.)

⁸ **Мичев, Д.** Цит. съч., с. 36; **Даскалов, Г.** Цит. съч., с. 146–147.

⁹ ЦДА, ф. 3 К, оп. 1, а.е. 170, л. 17, 18.

¹⁰ ЦДА, ф. 1073 К, оп. 1, а. е. 27, л. 7.

¹¹ Демокрация, бр. 79, 4 април 2001.

¹² Македонско знаме, бр. 21, 3 декември 1945.

¹³ Отчет на Ръководното тяло на Илинденската организация от 21 юли 1945 г. до 15 юни 1947 година. С., 1947.

¹⁴ Писмото е изпратено от Г. Генов на 25 октомври 1945 г., когато К. Ризов за пореден път е арестуван и се намира в Централния столичен затвор като следствен политически затворник (Македония, бр. 22, 3 юни 1998 г.).

¹⁵ Македонско знаме, бр. 1, 16 юли 1945.

¹⁶ **Мичев, Д.** Процесът срещу ВМРО 1946 г. – В: 100 години Вътрешна македоно-одринска революционна организация. С., 1994, с. 203–222; Свободен народ, бр. 32, 1 юни 1990; Македонско знаме, бр. 56, 5 август 1946; бр. 61, 2 септември 1946. Подобни репресивни мерки се извършват и в НР Македония, където са въдворени, изтезавани и избити хиляди македонски българи, желаещи да запазят своето народностно име (**Гоцев, Д.** Новата националноосвободителна борба във Вардарска Македония 1944–1991 г. С., 1996; **Ангелов, В.** Македонската кървава коледа. С., 2003).

¹⁷ ЦДА, ф. 1932К, оп. 3, а.е. 314, л. 1–11. Изказването на А. Томов е подкрепено от В. Кецкаров, Д. Томчев, П. Делирадев, Н. Константинов и др., а дискусиата се следи и анализира от Държавна сигурност (**Мичев, Д.** Македонският научен институт (9 септември 1944 – май 1947 г.). – Македонски преглед, 1991, кн. 4, с. 64–65).

¹⁸ ЦДА, ф. 1932К, оп. 3, а.е. 317, л. 1.

¹⁹ Пак там, ф. 1591К, оп. 3, а.е. 36, л. 1–48.

²⁰ Пак там, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 245, л. 1

²¹ Пак там, ф. 1932К, оп. 3, а.е. 311, л. 5–8.

²² **Димитров, Г.** Доклад пред XVI пленум на ЦК на БРП(к) (12 юли 1948 г.). С., 1948, с. 24.

²³ **Гиза, А.** Балканските държави и македонският въпрос. С., 2001, с. 136. За позициите на македонските историци по тези проблеми вж. **Михов, М.** Политика в историята. Новата българска история и македонската историография 1944–2005 г. В. Търново, 2006, с. 220 и сл.

²⁴ **Даскалов, Г.** Между реванша на Атина, македонизма на Белград и nihilизма на София. С., 2007, с. 90–92, 128–130

²⁵ Вж. **Шклифов, Б.** На кол вода пиехме. Записки на Христовите мъки на българите в Егейска Македония през XX век. С., 2011.

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1Б, ф. 3К; 1073К; ф. 1591К; ф. 1932К

Публикации

Ангелов, В. Македонската кървава Коледа. С. 2003.

България – непризнатият противник на Третия райх. Съст. В. Тошкова и др. С., 1995.

БКП, Коминтернът и македонският въпрос (1917–1946). Т. 2. С., 1999.

Гиза, А. Балканските държави и македонският въпрос. С., 2001.

Гоцев, Д. Новата националноосвободителна борба във Вардарска Македония 1944–1991 г. С., 1996.

Даскалов, Г. Българо-югославски политически отношения 1944–1945. С., 1989.

Даскалов, Г. Между реванша на Атина, македонизма на Белград и ниҳилизма на София. С., 2007.

Демокрация, бр. 79, 4 април 2001.

Димитров, Г. Доклад пред XVI пленум на ЦК на БРП (к) (12 юли 1948 г.). С., 1948.

Калинова, Е. Балканската политика на България – предизвикателствата от запад на юг (1949–1989). – Изследвания по история на социализма в България 1944–1989. Т. 2. С., 2010.

Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944–1952 г.). Архивите говорят. Т. 31. С., 2004.

Македонско знаме, бр. 21, 3 декември 1945.

Мичев, Д. Македонският научен институт (9 септември 1944 – май 1947 г.). – Македонски преглед, 1991, кн. 4.

Мичев, Д. Процесът срещу ВМРО 1946 г. – В: 100 години Вътрешна македоно-одринска революционна организация. С., 1994.

Мичев, Д. Усилията на югославската комунистическа партия да овладее македонските бежански организации в България (9 септември 1944 г. – юни 1946 г.). – Македонски преглед, 1991, кн. 1.

Николов, К. Клетвопрестъпниците. С., 2002.

Отчет на Ръководното тяло на Илинденската организация от 21 юли 1945 г. до 15 юни 1947 година. С., 1947.

Свободен народ, бр. 32, 1 юни 1990.

Трайков, П. Национализмът на скопските ръководители. С., 1949.

Шклифов, Б. На кол вода пиехме. Записки на Христовите мъки на българите в Егейска Македония през XX век. С., 2011.